nizamettin uğur ▪ ANLAMIN BULANIK SULARINDA

nizamettin uğur

ANLAMIN BULANIK SULARINDA

düzanlam, yananlam, düzdeğişmece, eğretileme…

“Bir tümceyi, dilbilgisi kurallarına uygun olduğu için anlarız, gerçekliğe uygun olmasından dolayı değil. Gerçekliğe aykırılık o tümceyi anlamamamıza engel oluşturmaz. Sözgelimi “Tokat Türkiye’nin başkentidir” tümcesindeki dil dışı yanlışlık bu tümcenin dilbilgisi yanlışı taşıdığını göstermez.”

KM YAYINLARI

Nizamettin UĞUR

Tokat-Akbelen doğumlu (1951). İki kız babası. Balıkesir Necati Eğitim Enstitüsü Türkçe Bölümünü bitirdi, Türk Dili ve Edebiyatı lisansını Anadolu Üniversitesinde tamamladı. ☺ Hakkâri, Diyarbakır, Ankara'da değişik okullarda ve dershanelerde çalıştı. Meslek örgütlerinde temsilcilik, yöneticilik, şube başkanlığı görevlerinde bulundu. ☺ Yazı yaşamına, lise dergilerinde ve yerel gazetelerde şiirler, öyküler, eleştiri yazıları yayımlayarak başladı. İlk gençliğinde gazetecilik yaptı, arkadaşlarıyla birlikte *Sanat* ve *Arkadaş* adlı edebiyat dergilerini çıkardı (Tokat). Siyasal mücadeleye, örgütçülüğe ve yayıncılığa yönelince edebiyata ara verdi. ☺1980 sonrası edebiyata döndü, dil alanına ilgi duymaya başladı. ☺ *Kaan İnce Kültür ve Sanat Vakfı*'nın kurucuları arasında yer aldı ve bu vakfın uzun süre başkanlığını yaptı. *İzlek* dergisi (1993-1999, 43 sayı) ve *İzlek Yayınları'*nın sahipliğini, genel yayın yönetmenliğini üstlendi. Adnan Satıcı ile birlikte *Mecaz* dergisini (2001, 2 sayı) çıkardı. Şiir, öykü ve eleştiri yazarak başladığı yazma serüvenini, daha çok deneme, inceleme ve eleştiri ile sürdürdü. Zaman zaman takma adlarla da yazdı. ☺ Eylül 2007'den Haziran 2013'e kadar Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesinde *Türk Dili* dersi verdi.

Kitapları:

Türkçe Kavrayım Gücü I (ÖSYM Sınavları ve Üniversite Eğitimi İçin), Ankara: Dönüşüm Yayınları, Şubat 1988 / Murat İsmet Tunçer ile birlikte.

Anlambilim / Sözcüğün Anlam Açılımı, İstanbul: Doruk Yayınları, 2007 (1. Baskı: Kasım 2003).

Edebiyatın Gizi, Şiirin Dili, Ankara: Kurgu Kültür Merkezi Yayınları, Şubat 2014 (1. Baskı: Mayıs 2007).

Anlamın Bulanık Sularında, Ankara: Kurgu Kültür Merkezi Yayınları, Şubat 2014.

Kurgu Kültür Merkezi Yayınları
Genel Yayın Yönetmeni
Alaattın Topçu

ISBN: 978-605-5009-13-7

1. Baskı: Şubat 2014

Genel Dizi: 213
İnceleme Dizisi: 42

Kapak Tasarım
Murat Özkoyuncu

Baskı ve Cilt

Kurgu-1 Gıda Basın Yay. San. Tic. Ltd. Şti.
Konur Sok. No: 13/5 Kızılay-Ankara
Tel: (312) 419 54 85
www. kurgukulturmerkezi. com
E-posta: kurgukulturmerkeziyayinlari@gmail. com

Nizamettin Uğur

ANLAMIN BULANIK SULARINDA

Düzanlam, Yananlam, Düzdeğişmece, Eğretileme…

Araştırma-Tartışma

Babama!..

İÇİNDEKİLER

"METONİMİK VE METAFORİK EĞRETİLEMELER" (!)

Metafor konusunda yazılmış makale ve kitap Batı'da nerdeyse sayılamayacak kadar çok. Bizde ise ancak bir iki kitap var. A. Saffet Tura'nın *Defter* dergisindeki (S. 45, Kış 2002) "Metonimi, Sanat ve Bilinçdışı" başlıklı güzel yazısı dışında *metonimi* konusunda durum çok daha olumsuz. Bu iki kavram, kimi kitapların içinde kısa bölümler olarak, özellikle 2000'li yıllarla birlikte yüksek lisans ve doktora çalışmalarında özet-aktarma bilgiler biçiminde yer almakta. İşte böyle kısır bir ortamda metaforla ilgili önemli bir kitap çıktı: Oğuz Cebeci, *Metafor ve Şiir Dilinin Yapısal Özellikleri* (İthaki Yayınları, Eylül 2013).[113]

---

113 Bu yazının ilk biçimini okuyan bir arkadaş, metaforla ilgili kitap ve makale düzeyinde bizde yayın olmadığına ilişkin değerlendirmeme itiraz ederek, "Oğuz Cebeci'nin kitabında işlediği konuyu ülkemizde daha önce felsefi bağlamda Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisinde (34, 2008/1,21-144) Dr. Zeynep Gemuhluoğlu, *"Metaforların Kognitif İçeriklerinin Felsefe ve Şiir Dili Açısından İncelenmesi" başlıklı bilimsel yazısında incelemiştir*" diye uyardı beni.

Z. Gemuhluoğlu'nun bu makalesi, benim yazımda tartıştığım ve önceki yazılarımda da üzerinde durduğum "metafor" (istiare, eğretileme) konusuyla doğrudan ilgili değil, "me-

caz"la ilgili. Makalenin yazarı başlıktaki "metafor" kavramını "mecaz" karşılığı olarak kullanıyor; yazının yarısına yakınında "metafor/mecaz" kavramı, gerisinde ise mecazın bir türü olarak "teşbih" ve "istiare" kavramları üzerinde duruyor. Bu makalesinde *"Biz burada 'mecaz'ı en genel anlamıyla, diğerlerini de kapsayacak şekilde 'metafor'un karşılığı olarak ele aldık"* açıklaması yapan Z. Gemuhluoğulu'nun, bir yıl sonra aynı dergide (M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 36 [2009/1], s. 109-134) yayımladığı "İslâm Düşüncesine Özgü Bir Poetikadan Söz Edilebilir mi?: İlk Dönem Kelâm ve Dil Âlimlerinde Din Dili-Mecaz / Şiir İlişkisi Üzerine Bir İnceleme" başlıklı makalesinde ise "mecaz/metafor" kabulünden vazgeçtiğini, "mecaz" ve "metafor" terimlerini ayrı kavramlar için kullandığını görüyoruz. Bu ikinci yazıda, bizdeki geleneksel "mecaz" (trop, figure) kavramının "İslam düşüncesinin ilk dönem"lerindeki süreci inceleniyor.

Bu durumlarına karşın, bu iki makaleyi bir yana tutalım, "metafor" kavramını ayrıntılı inceleyen, tartışan ciddi bir makalenin bizde olmadığı açık. İkisini hayli eskilerde, birisini ise çıkar çıkmaz okuduğum üç kitap var ama: Nihat Keklik, *Felsefede Metafor/Felsefe Problemleri'nin Metafor Yoluyla Açıklanması*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1990; Müfit Selim Saruhan, *İslam Düşüncesinde "İsti'are" (Metafor),* Ankara, 2005 (yüksek lisans tezi); Mehmet Harmancı, *İslâm Felsefesinde Metaforik Üslup (İbn Tufeyl (ö. 581/1185)'in Hay İbn Yaksân" Eseri Örneği)*, Hece Yayınları, Ankara, Mart 2012 (doktora tezinden). Bu kitaplara ilişkin değerlendirmelerimi bir başka yazıya bırakıyorum.

Cebeci'yi daha önceki bazı önemli kitaplarından biliyoruz (*"Bütün Şiirleri / Edgar Allan Poe", "Komik Edebi Türler/Parodi, Satir ve İroni"*, "*Psikanalitik Edebiyat Kuramı").* Bu yeni kitabı, "Bilişim bilim ve psikanalitik kuramının da katkılarıyla, insan zihninin niçin ve ne şekilde metafora başvurduğunu anlamaya yönelik bir çaba" sözüyle tanıtılıyor yayınevince.

"Asıl uzmanlık konusu psikanalik kuram" olan yazarın bu kavrama merakı on yıl önce başlamış. 2008-2010 arasında çalışmış konuya. Kitabında kuramsal yerli bir kaynağa yer vermemiş. Ama kitapta kullandığı kavramlarla ilgili çözümlemeler için kullandığı metinler, bizim edebiyatımızdan. Bir ikisi dışında hemen hepsi dipnotlarda yer alan bu çözümlemeler hayli ilginç.

Kitap üç bölüm olarak yazılmış: "Metafor Kavramına Genel Bir Bakış", "Bilişim Bilim ve Metafor: Lakoff, Johnson ve Turner'ın Katkıları", "Psikanalitik Bir Perspektiften Metafor Kuramı".

"Felsefe, dilbilim ve edebiyat eleştirisi alanlarında, klasik çağdan günümüze kadar gelen çizgiyi ana hatlarıyla tarayan" ilk bölüm, bir bakıma, 1980'e kadar uzanıyor. Çünkü metafor konusunda bir dönemeç kabul edilen George Lakoff ve Mark Johnson'ın birlikte yazdığı *Metaphors We Live By* adlı kitap bu yıl çıkmıştı. (*Metaforlar/Hayat, Anlam ve Dil* adıyla 2005'te yayımlanan kitabın Türkçesine hiç değinmiyor O. Cebeci.)

Cebeci, Platon ve Aristo'dan başlıyor metafor konusuna. İlk bölümde, kavramın hangi aşamalardan geçtiğini, hangi önemli kuramcılarca ele alınıp geliştirildiğini aktarıyor. Kabaca üç metafor anlayışından

söz ediyor bu bölümde: *yerine geçme kuramı, karşılaştırma kuramı, etkileşim kuramı.* Bu metafor kuramlarıyla ilgili toplu bilgilere "Max Black'in Metafor Kuramına Katkıları" (s. 149-155) başlıklı bölümde ve sayfa 180'de yer verilmiş.

"Yerine geçme kuramı", Aristo'nun (Aristoteles' in) klasik metafor kuramı aslında. Bir bakıma "metafor" sözcüğünün eski Yunancadaki kökenbilimsel anlamından geliyor bu adlandırma: *meta* (üzerine) + *pherin* (taşımak). Yani kabaca, "ikinci şey"in adının "ilk şey"in adının üzerine taşınması veya yerine geçilmesi. Bu "taşınma, yerine geçirme" dil olayı bazen benzerlik, bazen bitişiklik ilişkisine dayanılarak gerçekleştiriliyor. Biliyoruz ki Aristo'nun "metafor"u aslında "mecaz" (trop) karşılığı; çünkü verdiği dört örnek tipinden ancak biri (karmaşık olanı) günümüzdeki "metafor" anlayışına uygun, üçü (basit olanları) ise "metonimi" örneği. Başta Roman Jakobson olmak üzeri kimilerinin metonimi içinde saydığı, kimilerinin ise ayrı bir kavram olarak ele aldığı "sinekdoki"yi, terimlerin tartışılma konusu dışında tutuyorum. "Simili" (benzetme) ise apayrı bir durum.

Metafor kavramı sonraları anlam daralmasına uğrayıp yalnızca "benzerlik"e ve bir bakıma daha geniş sayılabilecek "karşılaştırma"ya dayalı dil olayları için kullanılmaya başlanınca yeni bir yaklaşım çıkar ortaya: *karşılaştırma kuramı*. Diğer "mecaz" türleri için ise genelde metonimi (düzdeğişmece) terimi kullanılmaktadır artık; çünkü bu tür mecazlar "metafor"daki gibi bir benzetmeye ve karşılaştırmaya dayanmaz; "bitişiklik ilişlisi" adı altında daha başka anlam ilişkileri söz konusudur: parça-bütün, ne-

den-sonuç, mekân-yönetim vb. Bu iki kavram arasındaki diğer önemli farklılıkları da şöyle verebiliriz:

Metafor: artırma işlemi (yoğunlaşma), iki ayrı düzlem ya da kavramsal alan arasındaki işlem, seçme eksinine ilişkinlik vb.

Metonimi: eksiltme işlemi (çıkarma), aynı düzlemdeki ya da tek kavramsal alandaki bir işlem, birleştirme veya sıralama eksenine ilişkinlik (bağlamsallaştırma) vb.

Sözcük düzeyinden tümce, hatta metin düzeyine, başka bir deyişle bağlama yönelik anlam arayışları ve yorumları söz konusudur artık yirminci yüzyıla doğru. Modern çağ, sosyolojik yapının da ürettiği daha karmaşık anlam yapılarını çözümlemeye yönelmiştir. Metaforun insan zihninin işleyişine ilişkin bir özellik taşıdığı tezine dayanan ve özellikle I. A. Richards'ın (1893-1979) görüşlerinden beslenen, anlamın karmaşıklığını çözmek bakımından önceki kuramlara göre daha etkili görünen yeni bakış vardır artık: *etkileşim kuramı.*

Ama bu kuramı daha ileri götürerek aşan, metaforu daha geniş ve biraz da farklı temelde ele alan, bilişsel (kognitif) temele taşıyan başka bir kuram çıkacaktır 1980'de (G. Lakoff, M. Johnson ve M. Turner): *kavramsal metafor kuramı*. Bu yaklaşımı O. Cebeci kitabının ikinci bölümünde "deneyimselci kuram" adlandırmasıyla açıklıyor. Bu anlayışta, metafor, dil bağlamı sınırları dışına taşırılıp esas olarak "insan düşüncesinin temel yapı taşı" biçiminde ele alınmaktadır. Günümüz metafor çalışmalarının büyük oranda bu kuramın etkisi altında olduğunu biliyoruz. Cebeci'ye göre, Lakoff ve Johnson'ın "dene-

yim" kavramı üzerine ürettiği düşünceler daha sonra Lakoff ve Turner başta olmak üzere diğer bilişim bilimcilerce de geliştirilmiştir.

Son bölümde ele alınan "psikanalitik metafor anlayışı", "bir şeyi benzeri başka bir şey üzerinden algılama" anlayışına dayanan dilbilimin metafor algısını, "bir zamanı başka bir zaman üzerinden algılama" düşüncesine dönüştürür. "Benzeyen (tenor)-benzetilen (vehicle)" ilişkisi de "geçmiş-şimdi" ilişkisine uygulanır. Metaforun iki temel ögesi böylece zaman üzerinden okunmaya, yorumlanmaya başlanır. Psikanaliz söz konusu olduğuna göre, temel, Freud'dur elbette. Bilinç, önbilinç, bilinçdışı; birincil ve ikincil düşünce süreçleri; düz dil, mecazi dil; dile ait dar anlamda metafor, zihne ait geniş anlamda metafor vb. kavramları üzerinde duruluyor bu bölümde.

Kitabın son tümcesi şöyle: "(İ)nsan bedeninin metafor oluşumundaki rolünü ayrıntılı olarak gösteren bilişim bilimin verilerinin, psikanalizin bulgularıyla birleştirilmesi durumunda, daha tam ve derinlikli bir metafor tanımına ulaşılabileceğini söyleyebiliriz."

Oğuz Cebeci iddialı bir tezle bitiriyor kitabını.

"Kitabın bütününde yaklaşımların ne kadarı özgün?" sorusunun yanıtını aramak, kitabın amacı ve işlenen konunun önemi gereği asıl amaç olmalıydı elbette. Ama böyle çalışmaların abc'si, yani ilk adımı olan terimler konusu, okuduğunuz bu yazının amacını oluşturdu ister istemez. Öncelikli şu sorunun çengeline takıldım ve ondan bir türlü kurtulamadım çünkü: Terimlerin kullanımı ne kadar yerinde acaba?

Ağırlıklı olarak metafor, daha az olarak da şiir dili, önemli yazarların görüşleri açısından açıklanmaya çalışılıyor. Yaklaşık 400 sayfalık kitap boyunca yazarın, yani O. Cebeci'nin kendi görüşleri ne kadar yer alıyor peki? Bunu bilmekte, anlamakta zorlanıyoruz. Görüşleri aktarılanların söyledikleri nerede bitiyor, Cebeci'nin saptamaları nerede başlıyor, belli olmuyor. Zaten metafor kavramının tarihsel süreçlerini ve aşamalarını inceleyen bir çalışmada yeni görüşlere, yani çalışmayı yapanın kendi düşüncelerine gerek de yok. Ama arka kapaktaki şu sözlerden anladığımıza göre, kitabın en iddialı bölümü olan son bölümde Cebeci'nin kimi görüşleri özellikle yer alıyor: "*Metafor ve Şiir Dilinin Yapısal Özellikleri*, bilişim bilim ve psikanalitik kuramın da katkılarıyla, insan zihninin niçin ve ne şekilde metafora başvurduğunu anlamaya yönelik bir çaba." Bu doğal bir durum; çünkü yazar "Önsöz"de "asıl uzmanlık konusunun psikanalitik kuram" olduğunu yazıyor. Cebeci'nin önceki kitaplarından birinin adını da yeniden analım burada: *Psikanalitik Edebiyat Kuramı* (2004).

Çok emek verilmiş, derli toplu bir kitap elimizdeki. "Alanın bütünlüklü bir resmi çiziliyor", konu hayli ayrıntıları veriliyor.

Ama kitapta terimsel boyutta ciddi sorunlar olduğu gibi bir düşünceye kapılıyoruz, 'asıl metinlerdeki terimlerin çevirisinde acaba sorunlar mı var' kuşkusuna düşüyoruz zaman zaman. Sözgelimi "kişileştirme" kavramının "kişisel" diye çevrilmesi:

> Metafor, bir ilişki türünün başka nesnelere aktarılmasıyla da yapılabilir; örneğin, "bulutlar göğü boya-

> dı" ifadesi bu şekilde değerlendirilebilir. Bu örnek aracılığıyla, Sharp' ın "kişisel metafor" olarak adlandırdığı, "kişisel olmayan bir nesnenin kişisel bir ilişki ile yüklendiği durumlar"a ulaşmış oluruz: burada, örneğin, bulutlar bir ressam ya da boyacı gibi davranarak göğü boyamaktadır (s. 316).

"Kişileştirme" kavramı ve terimi Türkçede çok eskiden bu yana biliniyor, O. Cebeci de kitabının diğer sayfalarında böyle kullanıyor. O zaman, acaba, diyoruz, *Ella Freemen Sharp* mı yanlış yapmaktadır? Çünkü "kişileştirme" ile "kişisel" kavramları çok farklı, "kişisel" diye bir yazınsal terim de bilmiyoruz biz. Metinde verilen örnek de bildiğimiz "kişileştirme".

Kaldı ki bu kavram daha önceki bir sayfada yanlış bir örnek üzerinden de açıklanmıştı ayrıca:

> Örneğin "Çankaya'nın buna ne tepki göstereceği bilinmiyor" cümlesindeki "Çankaya", cumhurbaşkanlığını gösteren metonimik bir ifadedir. (...) Bu mecaz yapısı genellikle "kişileştirme" (personification) sürecini içerir ve sinekdoki ile yakınlık gösterir (s. 12).

"Çankaya"nın kişileştirilmesi demek, onun masal, fabl gibi kurmaca bir metin içinde geçirilmesi demektir, başka türlüsü olamaz zaten. O zaman *yer-kişi/kurum, mekân-kişi/kurum* türünden nerdeyse tüm metonimik yapılar kişileştirme sayılmaya başlanır. Metafor-metonimi kesişmeleri bir yana, iki ayrı anlam olgusunun aynı sözde aynı anda gerçekleşmesi insan zihninin işleyişi ve dil işleyişi bakımından olanaklı değildir.

Kitap boyunca zaman zaman "mecaz"dan mı yoksa "metafor"dan mı söz edildiğinden emin olamıyo-

ruz. Batı terminolojisindeki karmaşıklık mıdır bunun nedeni yoksa O. Cebeci'nin dikkatsizliği ya da kavramlarla ilgili kararsızlığı mı? Biliyoruz ki "metafor"u "mecaz" karşılığı olarak ele alıp tartışan bazı kaynaklar da var. Ayrıca Aristo'nun "metafor" kavramını, zamanla daralmış anlamıyla değil de baştaki anlamıyla kullananların özellikle "mecaz (trop)" konusunda, dolayısıyla "metafor" konusunda yol açtığı karmaşa başka bir sorun. "Yerine geçme kuramı" ile "karşılaştırma kuramı" ve sonraki kuramlar ele alınırken *metafor* kavramındaki değişmeler, daralma ya da genişlemeler göz önüne alınmazsa, bu anlam olgularına vurgu yapılmazsa işin içinden çıkılamaz durumlar söz konusu olacaktır. Hakkını yememek gerekir; O. Cebeci, Aristo'nun kuramı ile sonraki kuramlar arasındaki farkın kabaca "benzerlik" ilişkisiyle ilgili olduğuna sık sık değiniyor, yaklaşımlarını aktardığı yazarların bu konuyla ilgili görüşlerini de zaten bu bağlamda aktarıyor. Ama bu ayrıma dikkat edilmediği ya da metaforun kavramsal süreciyle ilgili gerekli açıklamalar yapılmadığı için, kitabın kimi yerlerindeki tartışmanın aslında "metafor"la değil "mecaz"la ilgili olduğu izlenimi ediniyoruz. Bunun bazen de bir çeviri sorunundan kaynaklandığı düşüncesine kapılıyoruz. Bu durumla ilgili bir örneği biraz aşağıda çok daha önemli başka bir sorunu tartışırken vereceğim.

O. Cebeci'nin verdiği örnekler kendisinin mi yoksa aktardığı kaynaklardan mı, dolayısıyla açıklamalar kimin, emin olamıyoruz. Öyle olunca da yanlışlığın sahibini bulmak sorunu çıkıyor. Ama benzer ya da yinelenen örneklere ve açıklamalara yazarın katıldığı

belli. Hatta bunlardan biri "Metafor Kavramına Genel Giriş"inde Cebeci'nin kendi örneği ve açıklaması olarak ayrıca geçiyor:

> Metaforik ifade de aralarında ilişki kurulan iki şeyden birinin "örtülmesi" ve örtülen terimin bağlam aracılığıyla bilinmesi mümkündür. Konuşma dilinde özellikle rastladığımız bu durumu şöyle örneklendirebiliriz: kaba davrandığını gördüğümüz bir arkadaşımız için, örneğin, "Ahmet bir eşektir" diyebiliriz. Öte yandan, ismi anmadan ve eyleme şahit olanlara yönelerek "Ne eşektir ama!" demek de mümkündür. Bu durumda, sözü edilen kişinin kim olduğu bağlam üzerinden anlaşılacaktır (s. 13-14).

Bazı eleştirilerimi bu metinde söylenenlere yönelteceğim.

İlk tümcede ileri sürülen tez ile parçadaki örnekler bence iki nedenle uygunluk içinde değiller. Sözü edilen "örtülme" bütün mecazlar için geçerli. Çünkü bir sözün bir başka sözün anlamını karşılaması için mutlaka böyle bir teknik ve zihinsel bir yolu izlemesi gerekir. Kitaptaki birkaç örneğe uygulayalım bunu: "Şuna bir *el* verin" → "Şuna bir *destek (vb.)* verin" (metonimi ya da sinekdoki), "*Çankaya* buna ne tepki gösterecek bilinmiyor" → "*T.C. Devleti Cumhurbaşkanı* buna ne tepki gösterecek bilinmiyor" (metonimi), "*Aslan yatağından* belli olur" → "*Çalışkan (vb.) çalışma odasından (vb.)* belli olur" (metafor), "Taş kalpli" → "*Acımasız (adam)*" (metafor ve metanomi).

İlk tümceyi, tüm mecazlar için değil de Cebeci'nin örneğine bakarak yalnız metafor için ele alalım bir de. "İlişki kurulan iki şey"i, başka bir deyişle "ta-

rafları" karşılayan "benzeyen" ve "benzetilen" ögeleridir: *Ahmet, eşek*. Bu açıdan bakıldığında, birinci örnekte "örtülen" terim ya da taraf zaten yok, dolayısıyla metafor oluşmamıştır. İkinci örnekte de "ilişki kurulan iki şey"in (terimler'in, taraflar'ın, ögeler'in) anlamsal olarak bir diğerine aktarılmasından, hele de birinin diğerine "örtülme"sinden söz edilemez. Her iki sözde de gerçekleşen, benzetilen'in bir özelliğinin, adı yoluyla benzeyen'e aktarılması, yakıştırılmasıdır sadece.

İkinci örnek için bir açıklama gerekiyor burada.

Dilsel (dilbilgisel, gramatik) eksiltmeler, sözgelimi gizli özneler gerçekte salt, basit bir eksiltme özelliği taşır. "Ne eşektir ama!" tümcesindeki eksiltme de bu türden. Eksiltilen ögeyi söze eklediğimizde şu tümce elde edilir: "Ahmet ne eşektir ama!" Tümcenin bu biçimi ile örnek tümce arasındaki fark, terimlere ("Ahmet" ve "eşek) ilişkin anlamsal bir "örtülme" farkı değil, dilbilgisel eksilme yalnızca.

Cebeci'nin her iki örneğinde de "eşek" adının "Ahmet"in adı yerine kullanılması, dolayısıyla terimlerden birinin diğerini "örtmesi" gerçekleşmemiş, biraz önce de yazdığım gibi, "eşek" adının mecazlaşma yoluyla "Ahmet"e nitelik adı olarak aktarılması, yakıştırılması yapılmıştır. Bizdeki geleneksel anlayışa (ve Batı'daki bazı anlayışlara) göre, bu örneklerde "metafor" değil, benzetme (simili, comparasion) vardır.

Bu iki kavram arasındaki fark Batı'da nerdeyse ağırlıklı olarak benzetme ilgeci ("gibi") üzerinden tartışılmıştır uzun süre: "Ali aslan gibidir" (*simili*),

"Ali aslandır" (*metafor*). Kitapta bu konuya ve örneğe birkaç kez değiniliyor.

Bizdeki ağırlıklı anlayış, bu iki örneği de "benzetme" (teşbih, simili) içinde ve benzetme türleri olarak kabul eder; metaforu ise "Ali" ve "aslan" sözcüklerinin, yani temel ögelerin aktarma yoluyla bir biçimde tek sözcükte (terimde) birleştirilmiş biçimi üzerinden açıklar: "*Ali* üzerime kükreyerek atıldı", "*Aslan*, yine sınıfta birinci oldu."

Benim itirazım, Cebeci'nin verdiği örneklerde simili'deki taraflar, yani ilişki kurulan "şey"ler, yani "benzeyen" ve "k. benzetilen" arasında bir "örtülme" ilişkisinin olmadığına, dolayısıyla metaforun oluşmadığına ilişkindir.

Evet, metafor bir "örtülme" yoluyla oluşur. Tezimizi yukarıdaki örnekler üzerinden şöyle somutlayabiliriz:

"Ali üzerime kükreyerek atıldı" tümcesinde "kükreyerek" belirteciyle "atıldı"nın niteliği (sözgelimi "*korkutucu bir sesle*" vb.) "örtülmüş"tür. Bu sözde örtülen, dolayısıyla eksiltilen aslında "benzetilen" "aslan" terimidir aynı zamanda; çünkü bu terimi tümceye dilbilgisel olarak eklenemez artık. "Aslan, yine sınıfta birinci oldu" tümcesinde ise "aslan" terimi yoluyla "örtülen" "Ali" terimidir.

Amacım burada metafor kavramını tartışmak değil. Verilen örneklerle "metafor" eyleminin uyuşmamasına değinmek içindir bunca söz. Aslına bakı-

lırsa bu tartışmalar "simili" ve "metafor" farkına ilişkindir.[114]

Kitapta da "simili" (benzetme) ile "metafor" ilişkisine ve farkına sık sık yer verilmiş. Bir yerde şu tümce geçiyor:

> "Simili'yi metaforun basit bir dalı olarak görenler olduğu gibi, bu türün metafordan temel mantık farklılığıyla ayrıldığını kabul eden yaklaşımlar da mevcuttur (s. 11).

Birinci yaklaşımı gösterenler simili'ye (benzetme'ye) en azından ilgeçsiz benzetmeye (yalın benzetme, teşbih-i beliğ) "basit metafor" adını veriyor, bunu metaforun bir alt türü sayıyorlar. O. Cebeci de bu anlayışta görünüyor:

---

114 Bu yazının amacı, "metafor" kavramının ne olduğunu tartışmak değil aslında, kitapla ilgili yalnız terimsel ve teknik değerlendirme yapmak. Lakoff-Johnson'ın kitabı ve bilişsel (kognitif) metafor kuramı açısından bu kavram ve kullanılan örnekler çok daha geniş ve temel bir tartışma konusudur. "Tartışma savaştır", "Zaman paradır", "Aşk bir yolculuktur" gibi örnekler üzerinden "taraflar (şeyler)" ve "örtülme" kavramları bence bambaşka durumlara ilişkindir. Sözgelimi "Zaman paradır" metaforu denilirken, böyle bir "söz", yani "dilsel nesne" üzerinden konuşulmamakta, "kavramsal metafor" kavramına somutlaştırma yapılmaktadır. Nitekim dilsel boyutta açıklama aşamasında, iki temel ögeyi, dolayısıyla tarafları aynı anda barındırmayan "Zamanımı *harcıyorsun*", "Bana biraz zaman *ayır*", "Çok zamanın *kaldı* mı?" tümceleri metafor örnekleri olarak verilir. "Zaman paradır", bir "söz"e değil, "kavramsal bir durum"a ilişkindir; dil, başka türlü de tartışılamaz zaten. "Ali aslandır" gibi dilsel örneklerde ise tartışma daha başka boyutlara uzanır.

> [B]enzerlik ilkesine dayalı "işaret"in ise, metaforun bir alt dalı olan ve iki farklı şey arasında "gibi" edatıyla benzerlik ilişkisi kuran "simili"yle temsil edildiği söylenebilecektir. Bu kabulleri dil ve edebiyata uyarladığımızda ise şu sonuca ulaşırız: simili ya da basit benzetme (...) (s. 316).

> [M]etaforun bir alt türü olarak kabul edilen simili (s. 317)

> (Hester) Metaforla, yani "gibi" edatını kullanan ve genel olarak "simili" adını taşıyan yapılarla, "örtülü" adını verdiği diğer metaforları (s. 109)

Cebeci'ye ya da görüşlerini aktardığı yazarlara göre metafor "basit benzetme"nin bir anlamda karşıtı olarak "karmaşık ya da yoğun benzetme"nin üst (şemsiye) kavramı, başka bir deyişle kaplamı. Bizim bildiğimiz, bu tartışmalar benzetmenin kendisiyle değil, salt ilgeçsiz benzetmeyle ilgili. Acaba bir karışıklık mı söz konusu?

Bir şey daha. "Bağlam" kavramı sanıldığı kadar dar ele alınamaz. "Ne eşektir ama!" sözünün "Ahmet"le ilgili olduğu bağlamdan anlaşılabileceği gibi, "Ahmet bir eşektir" sözündeki "Ahmet"in hangi Ahmet olduğu da bağlamdan çıkarılır. İki söz arasındaki fark demek ki bağlamla ilgili değil.

Benzetme ve metafor farkının ne olduğu tartışılmış, az da olsa günümüzde de tartışılan bir konu. Bu konu kitapta birkaç kez geçmekle birlikte bu yazının asıl konusu da değil zaten.

Benim kitaba ilişkin asıl söyleyeceklerim ise başka bir konuda.

O. Cebeci, metaforu "Türkçe edebiyattan zengin örneklerle tartışıyor", metin çözümlemelerinde ilginç yaklaşımlar gösteriyor, özgün saptamalar yapıyor. Ama Türkçe dilbilimiyle bağının pek olmadığını gösteriyor adeta; tartıştığı konunun temel terimlerinden birini, "eğretileme" terimini yeni bir anlamda, "mecaz" karşılığı olarak kullanıyor. Bu terimin (dolayısıyla kavramın) "metafor"u karşılayıp karşılamadığı bir süredir tartışılmaktaydı ama "eğretileme: mecaz" yaklaşımı gösteren çıkmamıştı bizde.[115] Bu kadar yaygın ve tamamen benimsenmiş bir terimde anlamsal değişiklik mi öneriyor acaba O. Cebeci? Bir karışıklık ya da dalgınlık mı söz konusu yoksa? Böylesine temel bir terimde bu durum hoş görülebilir mi?

"Eğretileme"nin kitap boyunca "mecaz"ın karşılığı olarak kullanılmasının örnekleri işte:

> Metafor, İngilizce'deki "figurative language", Türkçe'deki "mecaz" ya da "eğretileme dili" olarak adlandırılan ve standart dilden "söylendiği şeyi kastetmemesiyle" ayrılan özelleşmiş dilin temel bir formu olarak kabul edilir (s. 10).

---

115 Oğuz Cebeci'nin *Metafor* kitabını çıkar çıkmaz internet kanalıyla alıp hemen okudum. Okumam biter bitmez bu yazıyı yazıp dinlenmeye bıraktım. Bu süreçte İstanbul Tüyap Kitap Fuarı'na (02-10 Kasım 2013) gittiğimde aldığım kitaplardan biri de TDK yayını olarak çıkan yeni bir sözlüktü: Günay Karaağaç, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Kitabı karıştırırken bu tür alan sözlüklerinin hiçbirinde olmayan bazı "yaklaşımlar" la karşılaştım. Sözgelimi "iğretileme" terimi, hem de "mecaz" karşılığı olarak geçiyordu. Farklı biçimde yazılmış da olsa bu terimi Oğuz Cebeci ile aynı kabulle kullanan ikinci bir yazarla karşılamış oldum böylece. Günay Karaağaç'ın sözlüğünün eleştirisi ayrıca yazılacaktır.

“Düz dil”in karşısında yer alan “eğretileme (mecaz) dili” (s. 10)

[M]ecaz ya da eğretilemeyi (s. 23)

[B]u kapsamda, metafor bütün eğretilemelerin en güzelidir (s. 23).

Hawkes, Aristo’nun metaforu diğer figürlerden ayırarak dört ayrı tipini belirlediğini, buna karşılık, daha klasik yazarların, metaforu “dekoratif bir eğretileme aracı”na indirgediğini belirtir” (s. 23).

White, “metafor”, “metonimi”, “sinekdoki” ve “ironi” olmak üzere “dört ana eğretileme”den oluşan bir sistem kabul etmektedir (s. 91).

Metoniminin “mantıksal olmayan çıkarma”ya dayalı bir eğretileme olduğu unutulmamalıdır (s. 97).

Lodge’a göre, “metonimik ve metaforik eğretilemeler taşımayan pasajlarda rastlanan (s. 98)

[M]etafor daha şiirsel bir eğretilemedir (trope) (s. 104)

[H]em düz anlamıyla hem eğretilemeli olarak (s. 179)

Buna göre, dilin “düz dil” ve “eğretileme dili” olarak ayrılıp ayrılmayacağına ilişkin bir tartışma (s. 346)

Ricoeur’e referans veren Borbely’ye göre, “eğretileme”nin temel araçları olan metafor ve metonimi (s. 367)

“[M]etafor” kavramının da dahil olduğu “eğretileme dili” (s. 381)

> [B]u da, metaforik dili "gerçek" ile "eğretileme" arasında ayırım yapamayan şizofrenik dilden ayırır (s. 385).

"Eğretileme"yi "mecaz" yerine kullanan O. Cebeci, "mecaz" terimini gerek "düz anlam-mecazi anlam" biçiminde gerekse tek başına ayrıca kullanır yer yer:

> Ricoeur, Richards'ın "düz anlam/mecazi anlam" ayırımına karşı çıktığını anımsatır (s. 158).
>
> Paul Henze metaforun tanımlanması için "düz anlam" (literal) ve "mecazi anlam" (figurative) terimlerinin dışında terimler kullanılması gerektiği kanısındadır (s. 170.
>
> [M]ecazi dil bir "yerine geçen ilişkisi"ne dayanır (s. 347).

vb.

Ancak bazen sanki kararsızlıktan bazen de konu gereği "düz dil-metaforik dil" karşıtbütün kullanımına rastlıyoruz.

> Richards metaforik anlam-düz anlam ayrımını (s. 159)
>
> Herle'nin kuramının da Searle ve Black'ınki gibi düz ve metaforik anlamlar arasında bir ayrım yaptı (s. 170)
>
> [M]etaforik anlama karşı "düz anlam" kavramı (S. 227)
>
> "[D]üz dil-metaforik dil" ayırımı yerine (s. 388)

Bunların bir kısmında, Aristo'nun geniş anlamlı "metafor" (yani "mecaz") kavramının söz konusu

olduğu anlaşılıyor; bir kısmında, yararlanılan kaynaklardaki "metafor"un "mecaz" karşılığı biçimindeki kabulü rol oynuyor olabilir; bir kısmı ise Cebeci' nin dağınıklığı ya da dikkatsizliği söz konusu sanki. Aynı durum, "eğretileme" teriminin özellikle yoğun geçtiği yerlerde zaman zaman "mecaz" ve "metafor" karmaşası izlenimi ediniyoruz.

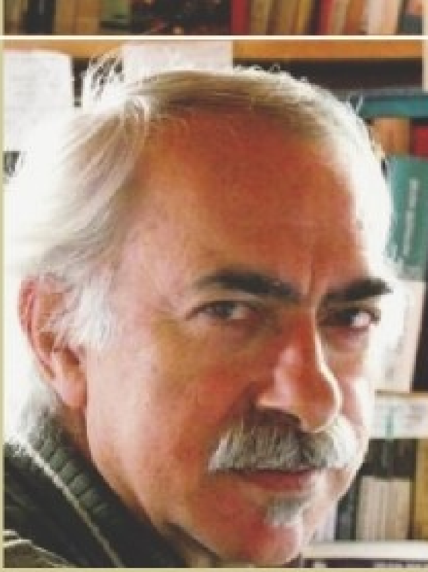
O. Cebeci'nin bu tutumu başka dalgınlıklara, dikkatsizliklere yol açıyor. Sözgelimi Max Black'in *Model and Metaphors* olan adını *Modeller ve Eğretilemeler* biçiminde çeviriyor (s. 155). Hani "metafor bütün eğretilemelerin en güzeli" idi? İlginç olanı, bu paragrafta Ricoeur'ün anlam yaklaşımı açıklanırken, "eğretileme" ve "metafor" terimleri, hem aynı kavram hem de farklı kavramlar (mecaz ve metafor) için kullanılmış görünüyor.

Karışıklık şu alıntıda daha açık:

> Aristo'ya göre, "genel sözcük dağarcığı ve dil kuralları" (lexis), yani diksiyon (diction), hitabet (elocution) ve metaforun işlevi, "söylem"i (discourse-logos) "görünür" kılmaktır. Bu kapsamda, metafor "benzerlikleri algılama kapasitesi" olarak tanımlanır (s. 157).

Biliyoruz ki Aristo'nun "metafor" kavramı günümüzdeki "mecaz (trop)" karşılığıdır ve bu nedenle yalnız "benzerlikleri algılama kapasitesi" değil, "anlam aktarmasını içeren her tür ilişkiyi algılama kapasitesi" olarak tanımlanır. O. Cebeci'nin kitabının bir iki yerinde de geçer bu. Kavram, önce anlam daralmasına uğrayıp "benzerliğe dayalı mecazları" dile getirir olmuş, sonra da aynı içerik, aynı ilişki doğrul-

tusunda anlam genişlemesine uğrayıp dilbilim dışına taşmıştır... Burada bence Aristo'nun yaklaşımı ile sonraki yaklaşımların iç içe geçirilmesinden kaynaklanan bir karmaşa ile karşı karşıyayız.

Rus Biçimcileri, Yapısalcılar, dilbilimciler, göstergebilimciler… dil, edebiyat, şiir, anlam gibi kavramlar üzerine yüzlerce, binlerce yazı yazmışlar.

Bu yaklaşımların yöntem ve ilkelerini kullanan, edebî (yazınsal) bilgiyi "nesnel bir bilgi"yle okumaya çalışan ve bu tutumu özenle sürdüren Türkçe çalışmalar da var.

"Edebiyatın Gizi Şiirin Dili" kitabı işte bunlardan biri.

Bu kitap; "edebiyat", "şiir", "estetik", "sanat ve yazar" üzerine deneme ve incelemelerden oluşuyor.

Edebiyatın gizinin keşfine çağırıyor, bu gizin yaşam ve dildeki kaynaklarında yolculuğa kışkırtıyor sizi.

Şiire ilgi duyan, özellikle şiir yazmaya yönelmiş genç şairlerin, edebiyat derslerinde yeni bir bakış, nesnel bir yöntem peşinde olan öğretmenlerin yararlanacağı birçok şiirsel yapı bilgisi içeriyor. Şairlerden bol örneklerle yapılan çözümlemelerde, şiirdeki anlamı şiirin yapısından ayırmaksızın yorumlayabilme ya da sezebilmenin denemeleri yapılıyor. Sözcükte parıldayan ya da bütünde var olan oyunu, bu oyundaki yaratıcı tutumu, gizi ve hazzı anlayabilmenin, şiiri bütün bir "anlam dizgeleri" içinde okuyabilmenin yollarına ilişkin göstergeler kullanılıyor.

"Edebiyatın Gizi Şiirin Dili", bütün bunları ustalıkla yapan kalıcı bir kitap.

Söz ve yazı cümbüşü ile karşı karşıyasınız.

KURGU KÜLTÜR MERKEZİ YAYINLARI

nizamettin uğur ■ EDEBİYATIN GİZİ ŞİİRİN DİLİ

